

CZU:821.135.1-1(478).09

[https://doi.org/10.52505/1857-4300.2023.3\(321\).06](https://doi.org/10.52505/1857-4300.2023.3(321).06)

POEZIA IMAGINARULUI TANATIC

Oxana GHERMAN

Doctor în filologie

E-mail: oxana.gherman@sti.usm.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7366-2599>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM (Chișinău)

The Poetry of the Tanatic Imaginary

Abstract

The article studies the artistic representations of death in several poetic texts signed by Emilian Galaicu-Păun, Nicolae Popa, Dumitru Crudu, Leo Bordeianu, Irina Nechit, Marcela Benea, Alexandru Vakulovski. The tanatic imaginary is produced in a multitude of projections depending on the position of man towards the religious vision, through the prism of which death is only a release of the (immortal) soul from the body, from the matter that degrades and transforms into other vital structures, and with the profane perception, which defines the phenomenon as a complete end of the organism's life cycle. The author especially researches the system of tanatic images formed through the artistic reconceptualization of the ideational relationship death-creation, intensively explored in contemporary Bessarabian poetry.

Keywords: death, poetry, imaginary, sacred, profane, creation, spirit, corporeality.

Rezumat

Articolul studiază reprezentările artistice ale morții în mai multe texte poetice semnate de Emilian Galaicu-Păun, Nicolae Popa, Dumitru Crudu, Leo Bordeianu, Irina Nechit, Marcela Benea, Alexandru Vakulovski. Imaginarul tanatic se produce într-o multitudine de proiecții în funcție de poziția omului în raport cu viziunea religioasă, prin prisma căreia moartea este doar o eliberare a sufletului (nemuritor) de trup, de materia ce degradează și se transformă în alte structuri fizice, și cu percepția profană, care definește fenomenul drept o încheiere completă a ciclului vital al organismului. Autoarea cercetează, în special sistemul de imagini tanatice formate prin reconceptualizarea artistică a raportului ideatic moarte-creație, explorat intens în poezia basarabeiană contemporană.

Cuvinte-cheie: moarte, poezie, imaginar, sacru, profan, creație, spirit, corporalitate.

Una dintre forțele tonifiante și stimulatoare ale minții umane a fost și rămâne misterul tanatic. În perspectivă biblică, înstrăinarea omului de divinitate i-a adus, drept consecință, experiența finitudinii. Cu toate acestea, pretutindeni în natură,

degradarea corpurilor se arată a fi condiția continuității acestora într-o nouă structură vitală, hierofaniile vegetale dezvăluind că moartea nu este un sfârșit absolut. Efemeritatea este atribuită fizicului în doctrinele creștine ce propovăduiesc nemurirea spiritului. Pentru conștiința religioasă, spune Mircea Eliade, „viața omenească nu este simțită ca o scurtă trecere prin Timp, între două «neanturi», ci este precedată de o preexistență și se prelungește într-o postexistență (...), moartea nu înseamnă sfârșitul vieții, ci este doar o altă modalitate a existenței omenești” (Eliade, 2000, p. 113). Viața și moartea, deși par a fi în opoziție, sunt o unitate indivizibilă.

Presentimentele, intuițiile și aporiile omului în raport cu ideea morții se concretizează într-un bogat imaginar artistic, care, pe căi diferite decât ale științei, scoate acest fenomen din sfera inconceptibilului. Poezia transcende fenomenul nefinței cel puțin prin posibilitatea (iluzia) înțelegerii morții în timpul vieții. Întrucât cunoașterea a devenit un instrument de control, omul își închipuie că știe cum se moare și, prin aceasta, depășește frica de moarte. El are și certitudinea că, într-un anume fel (prin identitatea artistică, creația, invențiile, descoperirile, convingerile, felul lui de a fi, imprimate în materie), va continua „să trăiască” în lume.

Ideea perpetuității stă la baza creației poetice din volumul „negru”, *Apa.3D*, subintitulat *Poemelnic*, al lui **Emilian Galaicu-Păun**. Autorul imaginează viața drept o consecință a morții. Textul *Fratele emil*, o ars poetica, dezvăluie o fațetă inedită a artei: pulsiunea poetică nu aparține scriitorului, ci cuiva aflat *in absentia*, celui trecut *dincolo*. Volumul este structurat în două cicluri cu același moto: „A muri prin viața celuilalt, a trăi prin moartea lui”, doar că în „Rive Droite. *ad finem*” este accentuată grafic prima parte a enunțului (*a muri...*), iar în „Rive Gauche. *ab origine*” – cea de-a doua (*a trăi...*). Iubirea este îngemănată cu viața, dar ambele conduc către moarte. Transferul vieții dintr-un individ în altul este dictat de pasiunea pentru creație.

În poezia „malului drept”, a morții (cedând viața celuilalt), eul poetic înțelege existența și arta ca extensii ale ființelor plecate în lumini, definindu-se prin ei: „se cheamă / că-mi fac autoportretul, scriind despre umbrele dragi” (*autoportret cu ochelari de ceai*). *Apa.3D* esențializează momente ale vieții/morții unor oameni de cultură care au plecat prea devreme. Adevărate po(e)melnice sunt *Vieți paralele/morți în serie*, *Trisecțiunea de aur*, *Rune* ș.a. Cu o structură sobră, concisă, asemenea inscripțiilor de pe pietrele funerare, textele se centreză pe un singur (de cele mai dese ori) detaliu: „Acum și / ochii tăi, / Alexandru / Mușina / (1954–2013), / vor spori / albastrul / de Voroneț” (*Priveghi*). Autorul surprinde câte o trăsătură specifică a celor pomeniți, o nuanță care a reușit să se imprime în memoria posterității, ca esență a unui mod de a fi. Poeme ca *Patriarhală*, *Respecte finem* ș.a. reflectă diferite credințe, convingeri și atitudini față de fenomenul morții. Volumul include poeme care schimbă unghiurile de vedere asupra morții în percepție

religioasă (*Eutharisie, Cina cea de taină, Bras de fier*) sau abordează moartea ca repercușiune a politicii, războiului.

„Rive Gauche. *ab origine*” adună într-un ciclu poezia existenței (ca succesiune a morții celuilalt). „Malul stâng” este o metaforă a continuității prin moartea predecesorilor. Ultimele poeme au formă de „lumânări” de pomenire a bunicii și părinților, texte suple, creând imagini esențializate ale vieții și morții lor. Grupajul *Octoii matern* reverberează suferințele mamei în ultimele momente de viață, ultimele ei cuvinte și voința testamentară a fiului (de a fi „îngropat / într-un / mormânt / cu mama: / unu-n / brațele / celuilalt / așteptând / învierea / din morți”), secvențe de mare impact emoțional.

O perspectivă asemănătoare găsim în ciclul *Luminarea luminii* din volumul *Harta* (2017) al lui **Leo Bordeianu**, care evocă chipul matern, îl metaforizează și îl înalță prin simboluri sacrale. Poetul este marcat de trecerea în neființă a mamei, proces pe care îl contemplă în textele *Lecția de zbor, O, mamă, Strigăt, Metageometrie, Luminarea luminii*. Dialogul imaginar cu mama este asociat apropierii de moarte (*Cântec, Mesaj, Nucile luminii* ș.a.), traversării razante a vieții întru împlinirea, prin moarte, a unității cu spiritul matern.

Volumul „negru” al lui Emilian Galaicu-Păun se încheie cu două texte: unul scris de mână, în care eul poetic respinge simbolic moartea/înmormântarea, pământul (patria) în favoarea apei, care s-ar potrivi mai mult naturii lui de „apa.3D”; celălalt – un poem autobiografic, narativ, care desfășoară un traseu existențial marcat de litere, scris. Încărcătura simbolică a ochilor (vederea și viziunea) și a mâinilor (acțiunea creativă) ne întoarce către esența volumului „alb”, către început (*ab origine*), conferind plachetelor gemene o structură inelară, într-un circuit etern al sensurilor.

În poemele lui **Nicolae Popa**, imaginea morții este creată în contrast cu simbolistica luminii, moartea asociindu-se cu negrul, cu întunericul, cu pământul („Culoarea neagră n-ar fi atât de neagră / de n-ar încuraja-o moartea”). Unele texte ilustrează echilibrul perfect între lumină și întuneric: „Departee în noapte, / sub tufe de măceș înflorit / hiena visează un vis înfiorător / care îi prevestește moartea prin îmblânzire.” (*Măceș înflorit*), dar și echilibrul opozițiilor pe care le va interverti moartea. Întunericul morții este contrabalansat de strălucirile lucrurilor în noapte: „Acum m-am întins eu pe patul de după sobă, / și întunericul își deschide toate catacombele, / și îmi apasă pieptul zăpada de pe acoperiș, / o zăpadă în care n-a mai rămas nici firicel de alb, / totul fiind închegat în întuneric, / în nori compacti, nituiți de stele satanice, un întuneric străfulgerat de spaima celor care / au plecat demult de lângă sobă iar dincolo / încă n-au dat de căldură”. Întunericul anulează dovezile a tot ce există și poate fi văzut, așa cum face și moartea – ca o umbră în care dispăre (deloc definitiv) existența. Strălucirea demonică a obiectelor în noapte este un semn al prezenței morții („Fluorescența morții / urma să mai pâlâie încă trei zile în casă”), în licăririle din adâncul întunericului simțindu-se parcă mai acut înfiorarea tanatică.

Formula iubire – moarte – creație e întrețesută în fibrele reflexive ale poeziei **Marcelei Benea**. Încă în volumul de debut, *Zestre* (1974), în care se producea o conștientizare a prezenței eului în lume și a mișcării lumii în propriul interior (*În casa asta-s eu...*, *Interior* ș.a.), dar și o reconstruire a sinelui din elementele macrolumii (*De parte de tine*), poeta asocia erosul cu sentimentul morții, modelând natura lui în mit. Iubirea era o expresie a setei de recunoaștere a unicității feminine, o aspirație către absolut și o anulare a morții: „Manole, izvor fiind chiar, / iubește-mă numai pe mine! // (...) Manole, nu lumânări îmi aprinde, reînvie-mă tânără, / așa, cum am fost, / să mă zidești, iar și iar, / în toate legendele / și zidirile-acestui pământ, / să nu mai murim, / să nu mai murim” (*Cântec pentru Manole*). Mai mult decât chip simbolic al bărbatului iubit, Manole pare o proiecție a Creatorului, pe care femeia îl invocă din setea disperată de a trăi.

În imnurile închinatе țărănei și țaranului, mitologizând ființa umană în cadrul intim al naturii, *Poveste neterminată* (1988) fixează profilul poetei aflate în căutarea notelor dominante ale propriului „cântec”. Evadarea din tematica rurală, din zona liricii de inspirație semănătoristă, se întâmplă odată cu pășirea în spațiul livresc al cărții *Evadare din frescă* (2008). Depărtarea de idilic și nostalgic înseamnă acceptarea înlănțuirilor sufocante ale suferinței: „Încerc să nu mă gândesc la poezie, / dar tot roasă pe dinăuntru rămân, / fiindcă a ei incurabilă boală / nu pe mine m-a cercetat, ci pe alții / cu talentu-n zenit, / poezie în care îți vine să mori, / regăsindu-te tu pe tine însăși / așa cum nu ai fost niciodată – / împlinită” (*Despre mine, poezie, poezi și alte lucruri*). Creația, în viziunea autoarei, este un spațiu în care mori și renaști (din „cenușă”) de nenumărate ori, (re)devii altcineva, o ființă pe care n-o recunoști, cu care te confrunți, care îți este străină, dar care completează ființa care ai fost. La ideea poeziei înțelese ca pas înspre moarte, autoarea va reveni și în volumele de mai târziu.

Suferința survine în procesul trăirii, cu o inumană acuitate, a frumuseții. Eul liric e un receptacol al punctelor în care Marea Creație se desăvârșește, un tâlcuitor al voluptăților acesteia, în poezia din *Traducătorul de suferințe* (2015). Textul omonim relevă forța creatorului și rostul cuvântului artistic, amintind de cunoscutul vers vierean „în aceeași limbă / toată lumea plânge”. Privirea înduioșată a poetei care admiră reflexele unor lumi ideale, cu oameni fericiți care planează în luminoase reverii creative, se confruntă, în momente de profundă tristețe, cu „crucea din lemnul salcâmului” de pe mormântul mamei printre „cimitirele de vise” ale realității. Simbolistica morții, de care este atât de impregnat planul material al lumii, amintește la fiecare pas omului de punctul final al ființei care este. Metapoemele alcătuiesc un jurnal al actelor poetice, ce captează ecourile lumii în cutia de rezonanță a interiorului uman.

Textele din cuprinsul antologiei *Rupere de nori* (Cartier, 2021) sunt pătrunse de subtile înrâuriri biblice. Eul poetic este prins în mirajul sinelui creator (*Sunt*

cartea, *Mesaje*), trecut prin filtrele conștiinței, remodelat din materia micului univers cotidian. Reproducerea lirică a imaginii eului prin oglindirea narcisiacă pe suprafețele cristaline ale lumii este întreruptă însă de recurența ideii morții, ce declanșează nenumărate întrebări fără răspuns, spaime și stări contrariante. Imanența morții intră într-un neîntrerupt circuit mintal, devine obsesie.

Deși universul arată omului fațeta lui briantă, revărsându-i frumusețea pe chip ca o binecuvântare, asupra acestei relații tandre se răsfrânge o umbră, o tensiune generată de limitele condiției umane: „Sus / luna scăzută / ca și cum cineva ar tăia-o cu ața / ca pe-o mămăligă de aur – / jos un om al străzii / în stația de troleibuz / pe o bancă / încearcă să adoarmă.” (*În stația de troleibuz*); „un surâs strivit de greutatea unei racle. / Un cuib ascuns în frunzișul unui ulm. Un cutremur consumându-și replicile.” (*Circuit*). Conștiința morții schimbă percepția realității, propune o unitate de măsură a valorilor ontologice. Eul poetic încearcă să traverseze rațional granițele vieții, să pătrundă *dincolo*, în cealaltă fază a existenței (*Știe cineva ce visează morții?*, *Ascultă poveștile altei lumi*). Imaginarul construiește lumea de dincolo, dă un contur antropomorf îngerilor, proiectează calea sufletului după expirarea duratei umane. Moartea este *în-trupată*, i se creează un profil-puzzle din bucăți de cadavru împrăștiate pe un câmp de luptă (*În același perimetru*), i se născocesc obișnuințe, năzuințe, capricii; ea devine personajul unor sumbre scenarii (*Acoperită de o muzică sintetică*). Toate aceste lucrări ale fanteziei rămân însă sub semnul incertitudinii: „vom muri și vom vedea”, se va conchide în poemul *Obișnuința*.

Plânsul la mormintele celor dispăruți ia amplitudinea unui bocet al lumii: „Lacrimi întârziate – roua ce / nu cunoaște un alt obraz / decât mormântul tău” (*Noiembrie, la Bursuceni*). În textul *Nu mă poți naște*, între eu și moarte se interpune ființa maternă. Moartea e percepută drept mamă care te naște în și pentru veșnicie. Moartea este o altă fază a vieții („cu liane verzi / se leagă moartea de viață / perpetuând materia” (*Cu liane verzi*), iar boala (*Vom visa*) e predispunere spre moarte, la fel ca și tăcerea (*Doar pentru o privire pierdută în gol*).

Rupere de nori emană durerea conștientizării farmecului poetic al lumii. Personajul se declară victimă a ferocității proprii pasiuni (*Poezia*), creația fiind o manifestare de agresiune contra propriului eu, un act de autoflagelare, o deschidere spre moarte. Sub teroarea morții, personajul suferă de cruzimea unor intuiții, de fantezia ce reconstituie în infinite forme suferința. *Ce dulce e viața* este un dialog cu moartea (amintind de textul vierean *Nu am moarte cu tine nimic*), o respingere a acesteia, o încheiere optimistă și consolantă a problemei.

Moartea survine în urma pierderii perfecțiunii primordiale, a condiției în care omul apare pe lume. Într-un paradis degradat, omul nu face decât să-și constate îmbătrânirea, perimarea. Această metamorfoză reductivă e plăsmuită în textul *Elegie pentru chipul meu*, de **Irina Nechit**. Exteriorul agresiv anulează individualitatea: „Eram alcătuită din linii blânde / însă cineva le-a șters atât de repede / că nici n-am apucat să scot o vorbă / să bat cu pumnul în masă /

ori să țip ca din gură de șarpe... / ...ochii mei mă întreabă îngroziți / unde-i alunița de pe obraz / și unde-s cele două priviri cu miez auriu... / ...Nu mă mai recunosc”. În raport cu universul, eul poetic este vulnerabil, or pe interioritatea lui se imprimă contururile imperfecte ale lumii. Realitatea, cu bune și cu rele, are acces direct către suflet („priveliștea îmi circulă prin sânge ca morfina”). Fizicul, amenințat de probabilitatea unei morți premature (*Gâtul meu parfumat, Duminica*), exasperează, impunându-se, cu necesitate, orientarea spre spirit. Acest variat spectru de semnificații tanatice derivă din convicțiunea că „moartea este calea obligatorie pe care apucă viața ca nouă creație; aceasta nu găsește garanție în existența anterioară, cum se spune în Ioan 12,24: «Dacă va muri, (grăuntele) va aduce multă roadă»” (LaCoque, 2002, p. 205). Moartea este o ruptură de nivel ontologic, o trecere la un alt mod de a fi, adică o „supremă inițiere” (Eliade, 2000, p. 148).

Experiența zguduitoare a pierderii oamenilor dragi este reflectată de **Dumitru Crudu** în placheta *Eșarfe în cer* (Cartier, 2012), care surprinde omul sub impactul morții omniprezente. Zeci de morți pomeniți (*Ieri toată seara..., Groaza*), cimitire și drumuri în direcția lor, oameni care au rămas singuri, oameni aflați pe patul de moarte, trăind cutremurătoarele clipe înainte de moarte (*În ultimele două zile..., Respirația ei..., În fața patului ei...*), formează imagini din realitatea sinistră a personajului poetic – un om cuprins de groază și de neputință în fața morții.

Moartea ca urmare a ostilității omului față de om, a conflictului de idei, a opoziției dintre identități, a setei de putere este ilustrată în poezia lui **Alexandru Vakulovski**, în volumul *A cui e casa asta* (Carmides, 2020). Trăsăturile morții nu pot fi mai oribile decât în ipostazele surprinse în carnagiile războiului: „moartea nu a fost atât de aproape / o urmărim în direct de la Kiev / uite oamenii / uite coasa / uite automatele kalașnicov / uite cum moartea se întinde pe jos / într-o baltă / vie // ... / poze / filme / oameni vii / oameni plini de sânge / aceiași oameni / deja cadavre // mor / scrie Olesea Zuhovskaia / sângele îi țâșnește din gât / lunetistul e bun / deși n-a nimerit în / crucea roșie / din piept // încă un jurnalist a murit / e un titlu / un titlu / care se repetă // ... / bisericile s-au umplut de cadavre / și de / răniți / e ceva greu și pentru Dumnezeu // a mai trecut o zi / 20 02 14 / Ucraina / nimeni nu vrea să moară // moartea-i peste tot” (*Încă un jurnalist a fost omorât*). Moartea cauzată, în mod deliberat, de mâinile omului, are trăsături înfiorătoare, care l-ar oripila chiar și pe Dumnezeu. Pentru dictatorii morții, care manipulează de la distanță sforile conflictelor, decesele miilor de oameni nu sunt decât cifre, statistici, titluri pentru breaking news. Poezia oglindește realitatea morții care întrece imaginația și în textul *Un avion cu cadavre*. De o forță sugestivă deosebită este poemul *Praful*, ce prefigurează imaginea unui om care își trăiește la rece fiecare clipă datorită conștiinței morții, a prafului ce se va alege din oameni („sfârșitul mocnește și din noi toți / se va alege praful //... / suntem prea mici spunem / nu contăm și oricum / din noi se va alege / praful”) – și din cei care pun mâna pe armă

pentru a omorî, și din cei care urmăresc tacit statisticile justificând că nu-i în puterea lor să schimbe ceva – același sfârșit îi așteaptă pe toți, indiferent ce poziții iau față de moartea (ne)vinovată a altora și ce dimensiuni își închipuie fiecare pentru propria persoană.

Ca încheiere firească a vieții, moartea nu ia proporții atât de terifiante, nu repugnă la fel de mult ca crima, ca viața secerată de mâna omului. Comparativ cu ideea contrariantă a morții cauzate de om, care își apropiază dreptul de a decide asupra vieții semenilor, folosind drept pavăză o oarecare ideologie, moartea naturală, survenită în urma decrepitudinii, pare a fi o eliberare a ființei umane de umilinta unei existențe în continuă scădere de forțe. Perspectiva religioasă depășește însă ideea morții ca simplă încetare a funcțiilor vitale ale organismului. Poezia imaginarului tanatic, creată pe fundamentul gândirii sacre, configurează ideea unității atât a trupului și sufletului, cât și a vieții și morții, aflate într-o succesivitate perpetuă.

Referințe bibliografice:

- BENEA, Marcela. *Rupere de nori* (antologie). Chișinău: Cartier, 2021.
BORDEIANU, Leo. *Harta*. Chișinău: Prut Internațional, 2017.
CRUDU, Dumitru. *Eșarfe în cer*. Chișinău: Cartier, 2012.
ELIADE, Mircea. *Sacrul și profanul*. București: Humanitas, 2000.
GALAIKU-PĂUN, Emilian. *A(II)Rh+eu. Apa.3D*. Chișinău: Cartier, 2019.
LACOQUE, André. RICOEUR, Paul. *Cum să înțelegem Biblia*. Iași: Polirom, 2002.
POPA, Nicolae. *O mie de ani cu fața la soare* (antologie). Chișinău: Arc, 2019.
NECHIT, Irina. *Un om de succes și alte pierderi* (antologie). Chișinău: Prut Internațional, 2018.
VAKULOVSKI, Alexandru. *A cui e casa asta*. Bistrița: Charmides, 2020.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socio-culturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.